

PALMIRO TOGLIATTI

A fasiszta diktatúra fő jellemvonásai*

Tanfolyamunk megkezdése előtt néhány szót szeretnék szólni arról, hogyan értelmezzük az „ellenségek” kifejezést. Ez segíteni fogja önöket abban, hogy elkerüljék a szóban forgó kifejezés helytelen felfogását, mert a hibás értelmezés politikai hibákhoz vezethet.

Amikor „ellenségekről” beszélünk, nem a fasiszta, szociáldemokrata és katolikus szervezetek tömegeire gondolunk. A mi ellenségeink éppen ezek a fasiszta, szociáldemokrata és katolikus szervezetek, ám a tömegek, amelyek ezekhez a szervezetekhez tartoznak, nem ellenségeink. Ellenkezőleg: nekünk éppen a dolgozók e tömegeit kell minden erőnkkel megnyernünk, a burzsoáziától való elpártolásra bírunk.

De térjünk át témánkra, a fasiszmusra. Mi a fasiszmus? Hogyan határozhatnánk meg a legjobban?

A fasiszmust legteljesebben a KIVB XIII. plénumán határozták meg. Ime: „A fasiszmus a finánc-tőke legreakciósbab, legsovinisztabb és legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája.”**

A fasiszmus e definíciója nem mindig volt adott. Különbözö idöszakokban, különbözö idöpontokban más és más — nemegyszer hibás — fasiszmus-meghatározások születtek. Hasznos lenne elemezni (s ajánlom önöknek, tegyék meg), hogy az idök folyamán milyen különbözö meghatározásokat adtunk a fasiszusról.

A Komintern IV. kongresszusán például Clara Zetkin beszédét csaknem teljes egészében annak szentelte, hogy kimutassa a fasiszmus kispolgári természetét. Bordiga viszont, éppen ellenkezőleg, makacsul tagadta, hogy bármiféle különbség lenne a burzsoá demokrácia és a fasiszta diktatúra között; mindkettöt csaknem azonos jelenségként ábrázolta. Mi több, azt állította, hogy a burzsoá kormányzás e két formája váltakozik, bizonyos értelemben idönként az egyik a másik helyébe lép.

Ezekben a beszédekben meg sem kísérlük egyesíteni, egymással összekötni a két elemet: a burzsoázia diktatúráját és a kispolgári tömegek mozgalmát.

Elméleti szempontból e két elem kapcsolatának felfedése valóban elég nehéz feladat. Ennek a kapcsolatnak a létezését azonban mégis tudatosítanunk kell. Ha csak az első elem vizsgálatára szorítkozunk, szem elöl tévesztjük a fasiszmus történelmi fejlődésének fő vonalát, a fasiszmus osztálytermészetét. Ha pedig csak a második elemnél maradunk, elvesz a fejlődés perspektívája.

Éppen ilyen hibát követett el a szociáldemokrácia, amely nemrégiben még mindent elutasított, amit mi a fasiszusról mondtunk, s a fasiszmust a középkori formákhoz való visszatérésnek, a burzsoá társadalom elfejülésének minősítette. A szociáldemokrácia az ilyen meghatározásoknál kizárólag abból a fasiszmust valóban jellemző körülményből indult ki, hogy tömegesen vesz részt benne a kispolgárság.

**Palmiro Togliatti*: *Lezioni sul fascismo* Edit: Riuniti Roma 1970.

**A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Bp. Kossuth Könyvkiadó. 1975. 398.

A különböző országokban azonban nem egyforma a tömegek mozgalma, s ugyanúgy nem egyforma a diktatúra sem. Ezzel kapcsolatban figyelmeztetnem kell önöket egy olyan hibára, amelyet igen könnyen elkövethetnek. Nehogy ezt gondolják, hogy mindaz, ami Olaszországra érvényes, feltétlenül helyesen alkalmazható más országok viszonylatában is. Az egyes országokban a fasizmus különböző formákat ölthet. S a tömegek is különböző formákban szervezkedhetnek az egyes országokban. Nem kell elfeledkezni arról sem, milyen időszakról van szó. Az idő múlásával a fasizmus még ugyanabban az országban is különböző formákat ölthet. Ezért nekünk mindig mindkét elemet számításba kell vennünk. Láttuk, hogyan szól a fasizmus legteljesebb meghatározása: „A fasizmus a fináncátke legreakciósabb, legsovinisztább és legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája.”

Mit jelent ez? És miért éppen ez adott pillanatban, a történelmi fejlődés adott szakaszában találkozunk ezzel a formával, azaz a burzsoázia legreakciósabb, legsovinisztább rétegeinek nyílt, leplezetlen diktatúrájával?

Beszélni kell erről, mert ez a kérdés nem mindenki számára világos. Találkoztam egy kommunistával, aki igen jól, sőt túl jól megtanulta ezt a meghatározást, és rettenetesen csodálkozott, amikor Gramsci cikkéből megtudta, hogy minden állam diktatúrát gyakorol.

Világos, hogy a burzsoá demokráciát nem szabad szembeállítani a diktatúrával. Minden demokrácia diktatúra.

Nézzük meg, milyen álláspontra helyezkedtek a német szociáldemokraták a fasizmus meghatározásának kérdésében. Azt állították, hogy a fasizmus elveszi a hatalmat a nagyburzsoáziától, és átadja a kispolgárságnak, amely azután a nagyburzsoázia ellen használja fel azt. Hasonló tétellel találkozhatunk az összes, szociáldemokrata nézeteket valló olasz frónál is: Turatinál, Trevesnél és másoknál. E koncepció alapján dolgozzák ki stratégiájukat, amely szerint valamennyi társadalmi réteg együttesen fog harcolni a fasizmus ellen stb. S ezzel már meg is kerülték azt a kérdést, hogy milyen szerepet tölt be a proletariátus a fasizmus elleni harcban.

Nézzük meg most azt, mi volt a helyzet a közelmúltban. 1932-ben Németországban némelek, akik a kommunista párton kívüli ellenzéki áramlatokhoz tartoztak, azt állították, hogy a fasizmus a kisburzsoázia diktatúráját valószínűsítette meg a nagyburzsoázia felett. Ebből a hibás tételből elkerülhetetlenül hibás politikai irányvonal következett. Az ilyen állításokkal a „jobboldaliak” valamennyi munkájában találkozhatunk. Ezzel kapcsolatban még egy másik veszélyre is figyelmeztetni akarom önöket: legyenek rendkívül óvatosak, ha a fasizmus olyan definíciójáról hallanak, hogy az nem más, mint „bonapartizmus”. Ez a tétel a trockizmus ütőkártyája, a trockisták ugyanis a szóban forgó kifejezést Marx és Engels munkáiból kölcsönözték. Benne van például a „Brumaire tizennyolcadiká”-ban. Marx és Engels következtetései azonban kizárólag azokra az időkre, a kapitalizmusnak arra a fejlődési szakaszára vonatkoznak, s nem illenek az imperializmus korszakára, ha tisztán mechanikusan próbáljuk alkalmazni őket.

Mert mi is következik a fasizmusnak mint „bonapartizmus”-nak a meghatározásából? Az következik, hogy nem a burzsoázia parancsol, hanem Mussolini meg a tábornokok, akik kiragadták a hatalmat magának a burzsoáziának a kezéből.

Emlékezzenek rá, hogyan jellemezte Trockij Brüning kormányát: „bonapartista kormány”. A trockisták számára a fasizmusról alkotott efféle elképzelés mindig is megszokott volt. S hogy honnan eredt? Onnan, hogy számunkra elfogadhatatlan a fasizmusnak mint a burzsoázia diktatúrájának a meghatározása.

Miért van ez, hogy a fasizmust — a burzsoáziának ezt a nyílt diktatúráját — éppen most, ebben az időszakban hozzák létre? Erre a kérdésre a választ nem más, mint Lenin adta meg. Válaszát e kérdésre megtalálhatják az imperializmusról írott munkáiban. *A fasizmust nem lehet megismerni anélkül, hogy előbb meg ne ismernénk az imperializmust.*

Önök tisztában vannak az imperializmus alapvető gazdasági sajátosságaival. Tudják, hogyan határozta meg őket Lenin. Az imperializmust a következők jellemzik: 1. A termelés és a tőke koncentrációja, valamint a monopóliumok kialakulása, amelyek döntő szerepet játszanak a

gazdasági életben. 2. A banktőke és az ipari tőke összefonódása, s a finánc-tőke alapján a finánc-oligarchia kialakulása. 3. Az óriási méreteket öltő tőkekivitel. 4. A kapitalisták nemzetközi monopolista egyesüléseinek kialakulása; és — végül — a világ felosztása a nagy tőkés hatalmak között, amit ma már befejezett folyamatnak tarthatunk.

Ezek az imperializmus jellemzői. Bennük rejlik a tendencia a burzsoázia valamennyi politikai intézményének reakciós irányú átalakítására. Ezt a gondolatot is megtalálhatják Leninnél. A jelzett tendencia reakcióssá változtatja ezeket az intézményeket, s a fasizmus képében azután a legkövetkezetesebb formájában mutatkozik meg.

Miért? Azért, mert a burzsoáziának, számot vetve az osztályok közötti reális erőviszonyokkal és azzal a követelménnyel, hogy a tőkésnek biztosítsa saját profitját, meg kell találnia a megfelelő formákat, hogy erős nyomást gyakorolhasson a dolgozókra. Másfelől pedig a burzsoázia vezető csoportját alkotó monopóliumok a lehető legnagyobb mértékben megvalósítják a termelés koncentrációját, s eközben a régi uralmi formák a monopóliumok további fejlődésének gátjává válnak. A burzsoázia kénytelen szembefordulni azzal, amit maga hozott létre, mivel az, ami korábban a fejlődést biztosította számára, ma már a kapitalista társadalom fenntartásának akadályává válik.

Ezért kell a burzsoáziának reakcióssá válnia, ezért kell a fasizmushoz folyamodnia.

Figyelmeztetnem kell önöket egy másik hibára is, a sematizmus hibájára. A burzsoá demokráciáról a fasizmusra való átmenetet nem szabad valami fatális, elkerülhetetlenül bekövetkező dolognak tekintenünk. Miért? Azért, mert az imperializmus fejlődése nem eredményezi *okvetlenül* a fasiszta diktatúra megteremtését. Nézzük konkrét példákon. Vegyük csak Angliát. Nagy imperialista állam, demokratikus parlamenti rendszerrel (bár ott sem hiányoznak a reakciós vonások). Vagy ott van Franciaország, az USA stb. Ezekben az országokban is felfedezhető a fasiszta társadalmi berendezkedésre irányuló tendencia, de nem kevésbé léteznek még a parlamenti formák. Mindenütt nyomon követhető a tendencia, hogy bevezessék a fasiszta uralmi formát. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a társadalmi fejlődés mindenütt feltétlenül fasizmushoz vezet.

Ha így látnánk a dolgot, elkerülhetetlenül a sematizmus hibájába esnénk, mert olyasmit állítanánk, ami nincs a valóságban. S ráadásul egy nagy politikai hibát is elkövetnénk, mert figyelmen kívül hagynánk, hogy a fasiszta diktatúra bevezetésének valószínűségi foka függ a munkásosztály harcészségétől, arra való képességétől, hogy a demokratikus intézményeket megvédje. Ezeket az intézményeket nehéz szétzúzni, mert szembeszegül vele a proletariátus akarata. A demokratikus intézmények védelméért folyó harc egyre terjed, és átnő a hatalomért folytatott küzdelembe.

Ez volt az első mozzanat, amelyet a fasizmus meghatározásánál hangsúlyozni kell.

A második mozzanat a fasizmus szervezeteinek jellegével, tömegbázisukkal kapcsolatos. A „fasizmus” kifejezést nagyon gyakran nem használják pontosan, főként a reakció, a terror stb. szinonimájának tekintik. Ez a meghatározás nem teljes. A fasizmus nem csupán a burzsoá demokrácia elleni harcot jelenti, s ezt a kifejezést mi nemcsak akkor használjuk, amikor éppen ilyen típusú harcról van szó. Nekünk a „fasizmus” szót kizárólag olyan esetekben kell használnunk, amikor a munkásosztály elleni harc új, kispolgári jellegű tömegbázison bontakozik ki, mint Németországban, Olaszországban, Franciaországban, Angliában, egyszóval mindenütt, ahol tipikus fasizmus létezik.

A fasiszta diktatúra tehát igyekszik tömegmozgalomra támaszkodni, s e célból arra törekszik, hogy megszervezze a nagy- és kisburzsoáziát.

Világos, hogy ezt a két momentumot nagyon nehéz összeegyeztetni egymással. Nagyon nehéz, többek között, hangsúlyozni egyiknek a jelentőségét úgy, hogy közben ne kisebbítsék a másikat a szerepét. Az olasz fasizmus fejlődésének a „marcia su Romá”-t megelőző időszakában például pártunk nem fordított figyelmet a legfontosabb problémára: annak megakadályozására, hogy a nagyburzsoázia saját befolyása alá vonja az elégedetlen kispolgári tömegeket. Ezeket a tömegeket akkor a volt frontharcosok alkották, meg a korábbi szegénységükből kiemelkedett

bizonyos meggazdagodott paraszti rétegek, csupa olyan ember, akiket a háború kiragadott megszokott régi életükből.

Mi akkor nem értettük meg, hogy mindez az olasz élet társadalmi sajátosságából ered, nem láttuk a mélyen rejlő társadalmi okokat, amelyek determinálták. Nem értettük meg, hogy a tegnapi frontharcosok, a városi lakosság deklasszált rétegei nem valamiféle egymástól elkülönült individuumok, hanem éppen ők a *tömeg*, lényegét tekintve osztály-jellemvonásokkal felruházott jelenség. Nem értettük meg, hogy nem intézhetjük el őket egy kézlegyintéssel, nem küldhetjük őket csak olyan egyszerűen a pokolba. Hiszen, például, a deklasszált tömeghez tartozók közül sokan a háború idején parancsnoki posztot töltöttek be. Amikor aztán hazamentek, továbbra is parancsolgatni akartak, bírálták a fennálló hatalmat, és egész csomó olyan követeléssel álltak elő, amelyekkel nekünk számot kellett volna vetnünk.

Az lett volna a feladatunk, hogy a saját oldalunkra vonjuk e tömegek egyik részét, másik részét pedig semlegesítsük, s ezzel megakadályozzuk azt, hogy a burzsoázia saját műverei céljából használja fel őket. Erre a feladatra azonban nem figyeltünk.

Ez volt az egyik hibánk, s ez haladéktalanul megmutatkozott egy másik területen is: nem vettük észre a társadalmi középrétegek körében mutatkozó ama jelenségeket, amelyek azután a kispolgárság körében olyan folyamatokat indítottak el, melyeket a burzsoázia kihasználhatott a munkásosztály ellen.

Másik hibánk abban állt, hogy nem mindig fordítottunk kellő figyelmet a fasiszta diktatúra osztályjellegére. Megállapítottuk, hogy a fasizmus diktatúrája a kapitalizmus gyengeségének tanújele. Egyik beszédében Bordiga különösen erősen hangsúlyozta azt a szerepet, amelyet a fasizmus létrejöttében a kapitalizmus leggyengébb elemei, a nagybirtokosok játszottak. A kérdés ilyen megközelítéséből pedig elkerülhetetlenül következett az a megállapítás, hogy a fasizmus olyan rendszer, amely a gyengén fejlett kapitalista gazdasággal rendelkező országokra jellemző. E hibás meglátásunk részben azzal magyarázható, hogy mi kerültünk először szemtől szembe a fasizmus-sal. Később aztán láttuk, hogy a fasizmus kifejlődik Németországban és más országokban is.

Ugyanakkor még egy másik hibát is elkövettünk. Az olasz gazdasági élet jellegének megítélésénél csupán a mennyiségi mutatókat vettük figyelembe, azt, hogy mennyit termelnek falun és mennyit városban.

Nem vettük figyelembe, hogy Olaszország azok közé az országok közé tartozik, amelyekben a legmagasabb fokú az ipar és a banktőke koncentrációja, nem vettük észre, hogy nem elég kimutatni a mezőgazdaság részesedését a gazdasági életben, hanem fel kell figyelni arra is, hogy Olaszország rendkívül fejlett kapitalista struktúrájú ország. Hiszen elég lett volna csak egy pillantást vetni a koncentráció fokára, a monopóliumokra, s máris világos lett volna, hogy az olasz kapitalizmus egyáltalában nem volt gyenge kapitalizmus.

Ezt a hibát egyébként nem egyedül mi követtük el. Valószínűleg általánosnak tekinthető.

Németországban például hasonló hibát követtek el a fasiszta mozgalom fejlődésének értékelésében 1931-ben. Egyes elvtársak azt állították, hogy a fasizmus szét van verve, a fasiszta diktatúra veszélye nem fenyeget, hiszen ilyen veszély egyáltalában nem létezik egy olyan fejlett országban, mint Németország, ahol olyan fejlett a munkásosztály. Elzártuk a fasizmus útját — mondták. Ilyesfajta hangokkal még a KIVB XI. plénúmán elhangzott felszólalások némelyikében is találkozni lehetett. Valamennyiünk hibája volt tehát a fasiszta tömegmozgalom fejlődési lehetőségeinek lebecsülése. 1932-ben pedig ugyanazok az elvtársak arra a következtetésre jutottak, hogy Brüning kormányának égése alatt már megvalósult a fasiszta diktatúra, tehát nincs értelme a fasizmus elleni további harcnak.

Ez is hiba volt. Hiszen az említett elvtársak fasizmuson csak a burzsoá intézmények reakciós irányú átalakítását értették. Brüning kormányzása azonban még nem volt fasiszta diktatúra. Hiányzott belőle egy elem: a reakciós tömegbázis, amely lehetővé tette a proletariátus elleni sikeres és végső harcot, ezzel egyben megtisztítva az utat a nyílt fasiszta diktatúra előtt.

Kérem, figyeljenek erre: az elméleti elemzésben elkövetett hibák elkerülhetetlenül hibás politikai orientációt eredményeznek.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés: a fasiszta diktatúra létrehozása a burzsoázia megerősödését avagy meggyengülését jelzi?

Erről sokat vitatkoztak. Különösen Németországban. Egyes elvtársak abba a tévedésbe estek, hogy a fasiszta diktatúrában csupán a burzsoázia meggyengülésének jelét látták. A burzsoázia azért folyamodik a faszizmushoz, mert már nem tud a régi módszerekkel uralkodni — állították.

Ez gyengeségének a jele.

Teljesen igaz. A faszizmus azért fejlődik ki, mert olyan élessé váltak a belső ellentmondások, hogy a burzsoázia kénytelen felszámolni a demokratikus formákat. Ebben az értelemben valóban mély válságról beszélhetünk, amely mintegy megelőzi a forradalmi válságot, s ennek a burzsoázia igyekszik elejét venni. De ha a jelenségnek csak egyik oldalát nézzük, okvetlenül hibás következtetésre jutunk: arra, hogy minél jobban erősödik a fasiszta mozgalom, annál élesebb lesz a forradalmi válság.

Azok az elvtársak, akik így vélekedtek, nem látták a második mozzanatot, nem látták a kispolgárság mozgalmának megélnkülését. Következésképpen nem látták meg, hogy éppen ez az aktivizálódás, ez a második aspektus rejtette magában a burzsoázia erősödésének elemét, mert ez tette lehetővé a számára, hogy a demokratikus formáktól eltérő más módszerekkel valósítsa meg uralmát.

Ismét másik hiba volt a fatalizmus. Az e hibába esett elvtársak koncepcióját összegezve Radek hangsúlyozta, hogy szerintük Marxnak a proletariátus diktatúrájáról mint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakáról szóló tanítását fel kellene váltani azzal a megállapítással, hogy a kapitalizmus és a szocializmus között léteznie kell a fasiszta diktatúra időszakának.

Ennek eredményeképp elvész a perspektíva, és az az elképzelés alakul ki, hogy a faszizmus uralomra jutása a véget jelenti. De nézzék meg, mi játszódott le Franciaországban. A burzsoázia erőinek konszolidálására a proletariátus saját erőinek koncentrációjával válaszolt. A kommunista pártnak, mivel rugalmas irányvonalat követett, sikerült akadályt emelnie a faszizmus megerősödésének útjába. Ma már Franciaországban nem úgy vetődik fel a faszizmus problémája, mint február 6-án; az erőviszonyok megváltoztak. A fasiszta veszély még nem szűnt meg, de a faszizmus elleni harc a burzsoázia válságának kiéleződéséhez vezetett. A faszizmus ellencsapásra, újabb támadásra készül. Hogy visszaverhessük, meg kell szervezni erőinket. Csakhogy nem tudjuk megragadni a probléma lényegét, ha nem az osztályharc közepette, a burzsoázia és a proletariátus közötti harc problémájaként szemléljük. A burzsoázia azért harcol, hogy diktatúráját a legleplezetlenebb formában valósíthassa meg. A proletariátus harcának célja saját diktatúrájának megvalósítása; ehhez pedig a demokratikus vívmányainak megvédelmezéséért történő osztályharcos megmozdulások legkülönbözőbb formáin át vezet az út.

Ennek figyelmen kívül hagyásával követett el hibát Bordiga, aki lenézően kijelentette: minek harcoljunk a demokratikus szabadságjogokért, amikor úgyis elviszi őket az ördög? Lenin már 1919-ben megfelelt erre, amikor Buharinnal és Pjatakovval a pártprogram felülvizsgálatáról vitázott. Mint ismeretes, Buharin és Pjatakov azt bizonygatta, hogy mivel a kapitalizmus fejlődése imperialista szakaszába jutott, nincs szükség rá, hogy az új pártprogramba bevegység a (proletárforradalmat) megelőző szakaszokról szóló megállapítást. Lenin azonban nem értett egyet ezzel. Bizonyos szakaszok lezárultak, de ez nem azt jelenti, hogy a munkásosztály akkori vívmányai ma már értéktelenek. A proletariátusnak harcolnia kell, hogy megvédelmezze vívmányait. Az eközben megívott csaták során alakult ki a proletariátus végső győzelmének harci frontja.

Nézzünk még egy kérdést: a fasiszta ideológia problémáját. Mi a szerepe ebben a harcban?

Mire bukkanunk a fasiszta ideológia elemzésekor? Nem sok új dologra. Ez az ideológia eklektikus. Ám a szélsőséges nacionalizmus mindenütt ott van, valamennyi fasiszta mozgalom ideológiájának szerves része. Olaszországról aligha kell sokat beszélni. Németországban pedig az

említett sajtóság még erősebben fejeződik ki, mivel a német nemzet háborús vereséget élt át, s ott a nacionalizmus a legmegfelelőbb eszköz a széles néptömegek egyesítésére.

A nacionalizmus mellett ebben az ideológiában számos, más ideológiáktól kölcsönzött elem van. Merítettek egyebek között a szociáldemokratáktól is. A korporatív ideológiát például, amely az osztályegyütműködés elvén alapszik, nem a fasizmus, hanem a szociáldemokrácia találta ki. Vannak persze a fasiszta ideológiában olyan elemek is, amelyeket nem a szociáldemokratáktól vettek át. Az a kapitalizmus-koncepció például, amely az imperializmust valamiféle eltávolítandó kinövésnek tartja, s csak a kezdeti szakasz gazdasági formációját tekinti az igazi kapitalizmusnak, amelyhez vissza kell térni (ez a nézet egyébként nem található meg a fasizmus valamennyi változatánál, ám ilyen jelentkezik az olasz, a német és a francia fasizmusnál). Ezt a koncepciót bizonyos demokratikus körök is magukénak vallják, például a Giustizia e Libertà képviselői. Csakhogy ez nem szociáldemokrata, hanem inkább romantikus ideológia, s a kispolgárság ama törekvéseit tükrözi, hogy visszafordítsa a világ fejlődését, amely a szocializmus felé halad.

Az olasz és a német fasiszta ideológiában új koncepciókat is felfedezhetünk. Olaszországban is terjednek az olyasfajta elméletek, hogy a kapitalizmust meg lehet szüntetni a szervezettség elemének a gazdaságba való bevitelével. Itt ismét szociáldemokratáknál is meglevő elemet látunk, ám ezt valahogy a kommunizmustól csenték el: a tervgazdálkodásról van itt szó.

A fasiszta ideológia rengeteg különféle elemet tartalmaz. Ezzel okvetlenül számolnunk kell, mert csakis e sajátosságai érthetők meg, mit is szolgál a szóban forgó ideológia. Nem szolgál másra, mint arra, hogy segítségével harcra egyesítsenek különböző áramlatokat, és hatalmas tömegmozgalmat hozzanak létre a dolgozó tömegek feletti uralom biztosítására. *A fasiszta ideológia nem más, mint eszköz ezeknek az elemeknek az összefogására és egyesítésére.*

Amíg ennek az ideológiának az egyik eleme, a nacionalizmus egyenesen és közvetlenül szolgálja a burzsoáziát, addig egy másik eleme az összekötő láncszem szerepét tölti be.

Óvni akarom önöket attól a kísértéstől, hogy a fasiszta ideológiában valami rendezettet, befejezettet, egyneműt lássanak. Semmi sem hasonlít annyira a kaméleonra, mint a fasiszta ideológia. *A fasiszta ideológiát nem szabad konkrét céljától elszakítva szemlélnünk; ezt a cél: meghatározott időben, egy meghatározott ideológia segítségével akarja elérni.*

A fasiszta ideológia alapvető jellemzői azonban megmaradnak: a szélsőséges nacionalizmus és a szociáldemokráciához való hasonlóság. Honnan ez az analógia? Onnan, hogy a szociáldemokrata ideológia is kispolgári ideológia. Más szóval, a két ideológia kispolgári tartalma hasonló. Ez az analógia azonban a különböző időszakokban és a különböző országokban más és más formákban mutatkozik meg.

Vázoljuk fel nagy vonásokban következő foglalkozásunk témáját: Olaszországban, adott időpontban, hogyan került előtérbe a fasiszta diktatúra megszervezésének kérdése, és hogyan sikerült a burzsoáziának megszerveznie a reakciós mozgalmat? Ez lesz a témánk.

Menjünk vissza az események kezdetéig. Egyfelől forradalmi válság van, a burzsoázia már nem tud a korábbi módszerekkel uralkodni, egyre általánosabb az elégedetlenség, a munkásosztály támadásba lendül, politikai sztrájkok, általános sztrájkok zajlanak le stb. Egyszóval, a háború utáni időszakról, a mély forradalmi válságról van szó.

Különösen plasztikusan érzékelhető a helyzetnek az a jellemzője, hogy az uralkodó osztály már képtelen változtatni formában folytatni korábbi politikáját, amelyet 1912-ig folytatott, azaz a Giolitti nevével fémjelzett „reformista” politikát. Természetesen itt nem azért beszélünk reformista politikáról, mert reformisták voltak hatalmon, hanem azért, mert bizonyos csoportoknak teendő engedményekről volt szó és arról, hogy megőrizték a burzsoá diktatúra parlamenti formáját.

A háború utáni időszakban ez a politika már nem felelt meg, mert a munkás- és paraszt-tömegek felkeltek ellene.

Két nagy fontosságú esemény jegyében indult a háború utáni időszak: egyrészt viharos erejű szélként növekedett az Olasz Szocialista Párt befolyása, a pártnak már több százezer tagja

volt, s a választók millióit tudhatta maga mögött; másrészt mozgásba lendültek a paraszttömegek, miközben a parasztság szétaprózottsága folytán számos parasztpárt alakult. A Néppárt valójában parasztpárt. Megindultak a parasztmozgalmak, Dél-Olaszországban a földfoglalások stb.

A munkások és a parasztok támadásba mennek át, megkezdődik az erők átrendeződése. A háború utáni olaszországi viszonyok közepette a munkás- és parasztmegmozdulások egy mederbe terelődése, összefolyása a legkülönbözőbb formákban történik. Ez jelzi, hogy bealkonyult a parlamenti formáknak.

A burzsoázia meg akarja semmisíteni a parlamentarizmust. Már nemcsak a munkások között növekszik az elégedetlenség, hanem áttérjed a kispolgárságra is. Megindulnak a kispolgári mozgalmak, a volt frontharcosok mozgalma stb. A burzsoázia, a kisburzsoázia nem támogatja többé a fennálló uralmi rendszert, változtatásokra törekszik.

Ezen a talajon jelenik meg a fasiszmus.

Melyik az a pillanat, amikor a kispolgárság elszórt, egymástól elszigetelt fellépései egy egységes mozgalmá válnak össze? Ez nem 1920 elején, hanem a végén következik be. Akkor történik meg ez az átalakulás, amikor megjelenik egy új tényező, amikor magának a burzsoáziának a legreakciósabb erői lépnek fel szervezőként. Eddig a pillanatig is fejlődött a fasiszmus, de még nem vált alapvető tényezővé.

A fasiszta mozgalom a háború idején indult. Azután a „Fasci di combattimento”^{*} formáiban fejlődött tovább. De nem mindenki csatlakozott véglegesen hozzá. Nennit például, amikor vitatkoztunk vele, fasisztának neveztek. Egy bizonyos időpontban azonban Nenni eltávolodott a fasiszmustól. Hiszen a kezdeti időkben a fasiszmus különböző összetételű csoportokból állt, s e csoportok nem mindegyike haladt végig a fasiszmus útján. Nézzék meg csak a városi fasiszta szekciókat. 1919—1920-ban ott találhatják bennük a korábban különböző pártokhoz tartozó kispolgárokat. Ezekben a szekciókban általános politikai problémákat vitattak meg, számos kérdést felvetettek, követeléseket támasztottak. Ezen a talajon született meg a fasiszmus első programja is (a San Sepolcro téren); nagyrészt kispolgári jellegű program, a városi fasiszta szervezetek orientációját tükrözi. Az 1919-es márciusi programról van szó. (A tanszék megj.) De figyeljék csak meg a fasiszmust falun: Emiliában és másutt. Ott egészen más a helyzet. A fasiszmus később jelenik meg, 1920-ban. Fegyveres osztagok formájában lép fel, s e fegyveres osztagok célja a proletariátus elleni harc. *A fasiszmus itt squadrizmusként indul.*^{**} Csatlakoznak hozzá a lakosság deklasszált elemei, a kispolgárok, a társadalmi középrétegek. A fasiszmus egyenesen úgy áll elő itt, mint a munkásosztály elnyomásának eszköze. Mivel magyarázható, hogy ennyire különbözik a városi fasiszmustól? Azzal, hogy az adott esetben közvetlenül a nagy földbirtokosság lép fel szervezőként.

1921 közepétől a városokban is megalakulnak a fasiszta osztagok. Legelőször Triestben; ahol igen élesen vetődik fel a nemzeti probléma, majd más városokban is, ahol heves harcok folynak. A városi osztagok is a falusiak mintájára alakulnak. Torinóban a gyárfoglalások után jelentkeznek. Emiliában ekkor a fasiszmus már igen erős szervezetekkel rendelkezett.

1920 végén a burzsoázia már a városokban is aktív szervező erőként lépett fel, s ezzel egyben további lendületet adott a fasiszta osztagok alakulásának. Ebben az időpontban egész válság-sorozat indul meg, két évig tartó válságok sorozata.

Nézzük, milyen problémákról van szó, amikor azt vitatják: „Párt vagyunk-e?” Ezt a kérdést tárgyalják a római és az augusteói fasiszta kongresszuson: párttá kell lennünk. Mussolini: mi még megmaradunk mozgalomnak. Mussolini arra törekedett, hogy a fasiszta szervezetek segítségével mind nagyobb tömegeket vonjon be a mozgalomba, ezért a személye egyre nagyobb bec-

* „Harci szövetségek” — 1919-ben Mussolini által alakított fasiszta szervezetek.

** A squadrizmus militarizált fasiszta osztagok szervezete. Tagjai, a squadristák, 1923-ig, a fasiszta milícia létrehozásáig, a fasiszmus alapvető fegyveres erejét alkották, s a széles körben alkalmazott politikai erőszak eszközéül szolgáltak.

ben állt. Harc folyt azon elemek között, melyek nyíltan a munkásosztály szervezeteinek megsemmisítésére törekedtek, és azok között, kiknek körében még éltek a régi ideológia maradványai.

Mussolini elárulta d'Annunzio mozgalmát, mert félő volt, hogy az rá nézve veszélyessé válik. 1920-ban Mussolini a gyárfoglalásokkal való rokonszenvét fitogtatta, de azután teljesen megváltoztatta a gyárfoglalásokkal kapcsolatos álláspontját.

Ebben az időszakban szövődnek az első nyílt kapcsolatok a fasiszta mozgalom és a nagyiparosok szervezetei között. Megindul a támadás, amely két éven át tart, egészen a „marcia su Romá”-ig.

Akcióba lépett a szervező faktor: az agráriusok adták a fasizmusnak a squadrista szervezeti formát, a nagyiparosok pedig alkalmazták azt a városokban.

A végrehajtott elemzés megerősíti azt, amit a két elemről mondtunk: a kisburzsoázia erőiről és a nagyburzsoázia által irányított szervező tevékenységről.

A továbbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogyan hatott kölcsönösen egymásra ez a két elem.